

երկու որմասորչերուն որմանկարնե-
րու արհեստական զգացումը և գործը ցոյց
կուտայ Առաջին Բնագանդական Վերածնու-
թեան ազգեցութիւնը: Խաչկութեան ման-
րամասնութիւնները ԺԱ-ԺԳ դարերու տի-
պարներ և և մասնաւորաբար սերտ նմա-
նութիւն ունին ԺԲ-ԺԳ դարու Վատորէտի
չորս Աւետարաններու մանրանկարչութեան
մէկուն: ԺԱ-ԺԳ դարու մոզայիք մանրա-
նկարչութիւն մը, զարծեալ Վատորէտի
մէջ, ցոյց կուտայ միեւնոյն տիպարը:

Այս մեծ որմանկարներէն զատ այլը
լեցուն է նկարներու և արձանագրութեանց
առաւել կամ նուազ անընթեռնի կտոր-
ներով: Կրնանք օրինակ բերել կարմիր
նկարուած փոքրիկ խաչ մը, գեղարդին և
եղէգին հետ. ICXC գիրերը խաչին թեւ-
րուն վրայ, որ կը գտնուի կողակին ետեւը,
պատուհան-սենեկին հարաւային արեւել-
եան պատին ստորեւ. նոյնին տակ կը զրտ-
նուին արձանագրութեան մը կտորներ յու-
նարէն սեւ երկաթագիրերով որ կը պարու-
նակէ KHPYKEC բառը: Այս կողմերը կը
գտնենք նաև յատակին վրայ սեւ նկարուած
կճածեփի կտոր մը հարթ գետնի մը վրայ
սեւ նկարուած արարերէն արձանագրու-
թեամբ մը, բայց ոչ բաւական հասկնալի:
Ամբողջ այլը ծածկուած է յունարէն և
արարերէն ձեռքի գրուածներով, այդ սո-
վորութիւնը կատարուած է նաև սեղանին
թէ յարդէ կճածեփին և թէ հնագոյն ձե-
փին վրայ:

Վերջապէս այլը լեցուն է խաչերով,
ICXC արձանագրութիւններով եւայլն. ի
նորոյ կարմիր նկարուած, յայտնի կեր-
պով գործը Թէոփանէս վանականին որ 1884
սեպտ. 1ին եկեղեցիին արեւմտեան պա-
տին վրայ, զրան մօտ իր անունը կարմիր
նկարած է իր հին պատկերը գրեթէ տրե-
ւով: Ան նկարած է նաև սեղանի կամ եկե-
ղեցիի պատկեր մը, և առաստաղին վրայ
արեւ մը, և կիսալուսին մը չողջողուն ե-
րեսներով:

Խուզարկելով այլը ուրիշ գիւտեր ալ
ըրած ենք. —

1. Ասֆալդ կրաքարի մը վրայ քան-
դակի կտոր մը, բացուած աջ ձեռք մը
ուսին առջև:

2. Ստորին տեսակէ ասֆալդ կրաքա-
րի մը վրայ արձանագրութեան մը կտոր,

(քարը տեղական է): Ձախ կողմի ՓԵՐ ե-
րեք գիրերը լայն չըջանակի մը կտորն ըլ-
լալ կը թուին: Բարը կը թելադրէ թէ տա-
պանաքարի մը կտորն է (գերեզմանը՝ ուր
Թէոկտիստոս և Մարիս թաղուած են ?)
Թերեւս արձանագրութիւնը պէտք է կարդալ
ΘΗΚΗΔΙΑ] ՓΕΡ[ΟΥΣΑ:

3. Ճերմակ ագնիւ մարմարիոնէ պահ-
պանակի մը (screen) նեղկուկ երեսին ան-
կեան երկու կտորներ: Կտորին ետեւ օղոր-
կուած է:

4. Խաչի մը թեւերուն երկու կտորներ
և ուղիղ լայն չըջանակ մը խիստ կոշտ
զօրչագոյն մարմարիոնով եւայլն:

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՈՒՆԻ

ՎԵՐՁ

Ն Ի Ի Թ Ե Ր

ՊՈՒԼԿԱՐԱՆԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ՀԱՅԵՐԸ ՊՈՒԼԿԱՐԻՈՑ ՄԷՋ ՄԻՆՉԵԻ Ժ. ԴԱՐ

Ժամանակին համառօտ ակնարկով մը
խօսած էի նոյն այս նիւթի մասին⁽¹⁾, սա-
կայն հոն չէի տուած այն մանրամասնու-
թիւնը որով այս անգամ կը խմբագրեմ
նոյն այդ նիւթը: Հետզհետէ աւելի կը
չեւտուի Հայոց Պալքաններուն և Կեդրո-
նական Եւրոպայի մէջ խաղացած մշակու-
թային, ընկերային և քաղաքական բարձր
գիւրը: Պալքանեան երկիրներուն, Յունաս-
տանի, Պուլկարիոյ, Եռեկոսլովիոյ (Սեր-
պիոյ), Ռումանիոյ նաև Մակեդոնիոյ ճար-
տարապետութեան և ուրիշ արուեստնե-
րու ստեղծագործութեան, կազմաւորու-
թեան մէջ Հայերը խաղացած են շատ
բարձր և անհասխնդիր դեր մը: Այդ եր-
կիրներու գիտուն և արուեստով ու պատ-
մութեամբ հետաքրքրուող դասակարգը
սկսած է այլևս գնահատել Հայուն կարե-
ւոր ծառայութիւնը և անոր տուած նը-
պասը երկրին մշակոյթին:

Իմ նպատակս պիտի ըլլայ ի մի հա-
ւաքել բոլոր այն վկայութիւնները որոնք

(1) Հայր ի Պուլկարիա, Սկիզբէն մինչև 1700,
Բաղմալէպ, 1927, էջ 330:

պատմականապէս Հայոց Պուլկարիոյ մէջ գոյութեան կը նային: Պուլկարիոյ մէջ իմ բնակութեանցս և այցելութեանցս շնորհիւ կրցած եմ հաւաքել բաւական նիւթ առայդ. ասկէ զատ կարելի եղած չափերով պիտի օգտուիմ հին հայ թէ օտար մատենադրական պատմական աղբիւրներէ եւս: Իմ աշխատութիւնս պիտի ըլլայ զուտ փաստացիօրէն պատմական եւ հետեւ որ եւ է հետեւութեանց հասնելէ:

Հայութեան ծագումը Պուլկարիոյ մէջ շատ կանուխ ժամանակներէ կը սկսի: Կըրնանք ըսել նախ քան Պուլկարաց Դանուրի եղբրքներուն վրայ երեւալը իբր կազմակերպեալ ազգութիւն:

Կը վկայուի որ նոյն իսկ Բիւզանդիոնի Լեոն Ա. կայսեր օրերուն 457-474 հայեր կը գտնուէին Պուլկարիոյ այժմու սահմաններուն մէջ: Նոյնպէս Յուստինիանոսի օրերուն, 527-565, բռնագաղթ Հայեր տեղահան, կը բերուին Բիւզանդիոնի կայսրութեան հիւսիսային մակերդոնական սահմաններուն վրայ և հոն կը տեղաւորուին: Սերէոս եպիսկոպոսը նոյնը կը հաստատէ Մաւրիկի օրերուն ալ պատահած, 582-602 թիւերուն. «Յայնմ ժամանակի թագաւորն յունաց Մաւրիկ հրամայէ գրել առ թագաւորն Պարսից զիր ամբաստան վասն իշխանացն ամենայն Հայաստանեայց և զաւրաց նոցա: Ազգ մի խոտոր (Հայերը ըսել կ'ուզէ) և անհնազանդ են, ասէ, կան ի միջի մերում և պղտորեն: Բայց եկ, ասէ, ես զիմ ժողովմ և ի Թրակէ գումարեմ, և զու զքոյդ ժողովէ և հրամայէ յԱրեւել տանել: Զի եթէ մեռանին՝ թշնամիք մեռանին. և եթէ սպանանեն՝ զթշնամիս սպանանեն. և մեք կեցցուք խաղաղութեամբ: Զի եթէ զոքս յերկրի իւրեանց լինիցին, մեզ հանգչել ոչ լինի»:

«Միարանեցան երկոքին. և սկսաւ կայսրն հրաման տալ, զի ժողովեցեն զամենեւեանս և ի Թրակէ գումարեցեն. և սաստիկ տագնապէ՜ր՝ հրամանն կատարէր: Եւ սկսան փախչել ի կողմանէն յայնմանէ, և զալ ի ծառայութիւն Պարսից, մանաւանդ՝ որոց երկիրն ընդ նորա իշխանութեամբ էր»⁽¹⁾: Հոս որոշ կ'երևայ

բիւզանդական կայսրերու նպատակը. Հայերը տեղահան ընելով զանոնք տեղաւորել կայսրութեան հեռաւոր և վտանգաւոր սահմաններուն վրայ: Օրինակ Հայերը կամ ուրիշ ենթակայ քաջամարտիկ ժողովուրդներ իրենց երկրէն բռնագաղթ ընելով կը տարուէին Թրակիա, այժմու պուլկար երկրին հողամասերուն վրայ. և բիւզանդական սահմանաքաղաքներուն մէջ իբր պահակ կը տեղաւորուէին: Այս տարազգ զաղթականները ստիպուած էին օտար երկրի մէջ անասելի զրկանքներու ենթարկուիլ, կուրիլ Բիւզանդիոնի թշնամի սահմանակից ցեղերու և ժողովուրդներու դէմ, և կամ մեռցնել կամ մեռնիլ: Այդ երկու պարագաներուն տակ ալ Բիւզանդիոն ոչինչ կը կորսնցնէր, այլ ընդհակառակը մէկ քարով երկու թռչուն զարկած կ'ըլլար, այսպէս երկու թշնամիները իրարու դէմ կուռեցնելով իրար փճացնել տալով: Այդպէս է որ Պուլկար և ուրիշ ցեղեր իրենց կարգին բռնագաղթ եղած Հայաստան կը բերուէին, որոնց մասին մեր պատմիչք ալ երբեմն ակնարկութիւններ կ'ընեն:

Մօրիկի այս կարգադրութիւնը, որ համախոհութիւն գտաւ Պարսից մօտ, Յունահայաստանը նոյն իսկ ապստամբութեան մղեց: Բայց սա որոշ է որ ան յաջողեցաւ շատ մը քաջ հայ ազնուականներ Թրակիա զրկել: Սերէոս կը յիշէ որ «Իսկ զԱտատոն Խորխոռունի փութանակի հանդերձ զաւրուն իւրոյ կոչէ թագաւորն ի պալատն, և մեծարէ շքով և պատուով, և տայ ինչս բազումս, և զումարէ ի Թրակացիս»⁽¹⁾: Դարձեալ նոյն Սերէոսը կը յիշէ ուրիշ գօրծողով մը Թրակիա երթալու համար. «Յայնժամ թագաւորն Յունաց հրաման տայր ժողովել զաւրաց իւրոց զամենայն յարեւելից կողմանէ, վասն զի խաղաղութիւն էր, և բանք ինչ ոչ գոյին նորա ընդ Ասորիսն ի Պարսից տէրութենէն: Հրաման ետ անցուցանել զամենեւեան ընդ ծով, և գումարել ի կողմանս Թրակացւոց ընդդէմ թշնամւոյն: Հրաման ետ ժողովել զարձեալ զամենայն այրեծի ի Հայաստանեայց և զիշխանս նախարարացն, որք հմուտ էին և կարող զդէմ ունել՝

(1) Պատմ. Սերէոսի եպ. ի Էբրակլն: Թիֆլիս 1912, էջ 75-76:

(1) Անդ էջ 79:

կոռուել ռազմի նիզակամուխ ճակատու: Եւ հրաման ետ դարձեալ վերստին դաւր հանել յաշխարհէն Հայոց բազում յոյժ, դամենեստան կամով և ընտրով հասակի: Կազմել զուստ դաւրս, և զինու վառեալ եւ անցուցանել զամենեստանս յաշխարհն Թրակացոց ընդդէմ թշնամուոյն: և Մուշեղ Մամիկոնեան զաւրազուէս նոցա:

«Արդ՝ երթեալ նոցա ի վերայ ազգացն՝ որ ունին զկողմանս արեւմտից ի յեզր մեծի գետոյն Դանուբայ: Եւ եղև պատերազմ սաստիկ ի վերայ երեսաց երկրին այնորիկ: Խորտակեցաւ զաւրու թիւն թշնամուոյն այնորիկ առաջի երեսաց զաւրացն Յունաց, և փախստական արարեալ յայնկոյս գետոյն Դանուբայ: Եւ ինքեանք մեծաւ յաղթութեամբ հրեշտակ աւետաւոր կայսերն և ամենայն պաղատային փութանակի առաքէին»:

«Եւ գնացեալ ինքեանք ի ներքին կողմս ասպատակաւ, և անցին ի նեղ ինչ տեղիս, աւերէին զերկրին ամենայն, և հասեալ ի զիմին՝ եղև պատերազմ մեծ, հարին զյոյնն և խորտակեցին կործանմամբ մեծաւ, և փախստական վարեցին առաջի իւրեանց: Եւ կալեալ զնեղ վայրն առաջի նոցա թշնամուոյն՝ վանեցին զնոսս սրով սուսերի, և ճողոպրեալ հազիւ հազ զերծանէին յամուրս աշխարհին Թրակացոց: Եւ ձերբակալ արարին զՄուշեղն Մամիկոնեան, կապեցին զբարձրաբերձ տնկոյ անտառին, և սպանին: Եւ բազմութիւն նախարարացն և զաւրացն Հայաստանեայց յաւուր յայնմիկ կործանեալ սատակեցան»:

«Ապա վերստին դարձեալ այլ զաւրս զուստեալ, հրամայեաց թագաւորն միայն զգուշանալ անձանց»⁽¹⁾: Այսպէս Սեբէոս կ'ըլլայ առաջին հայ պատմագիրը որ կարեւոր մանրամասնութիւններով կը պատմէ հայոց բռնազաղթ Թրակիա զրկուելը, Մօրկայօրով 582-602ին, Մուշեղ Մամիկոնեանի հրամանատարութեամբ, խառնուած Թրակիոյ յունական բանակին, որոնք թէև ըսկիզբները յաղթական կ'ըլլան թշնամուոյն դէմ, այլ սակայն երբ յաղթականները ներքին երկիրները կը թափանցեն, այն տ-

տեն թշնամին յաղթական կ'ըլլայ և բանակը կը ջախջախուի, իսկ զժբախտ հայ զօրամասը անձանցով երկրիս մէջ փրկուելու, փախչելու որ և է միջոց չունենալով՝ տեղւոյն վրայ իսկ բնաջինջ կ'ըլլայ, մինչ իւր հրամանատարը՝ Մուշեղ կը բռնուի թշնամիէն և կապուելով բարձրաբերձ անտառային տունկի մը այսինքն ծառի մը, կը սպանուի՝ զուցէ կախուելով կամ նետահար:

Թրակիոյ մէջ զործող և Դանուբի եզերքները բնակող այս թշնամուոյն անունը չի տար Սեբէոս: Այս ժամանակները զբոսար թէ Պուլկարները կազմակերպեալ մինչև հոս իջած ըլլային, որով Սեբէոսի խորհրդաւոր թշնամիք վուսեղեր, Աւարներ կամ Ռուսեր էին:

Կ'երեւայ որ առաջին անգամ իբր յունական զօրք Թրակիա ոտք կոխող հայերը Մամիկոնեան զերդաստանէն կամ տունէն էին: Ատիկա զիւրաւ կը բացատրուի նախ որովհետև Մամիկոնեան նախարարութեան կամ ճան կալուածական հարստութեան մեծագոյն մասը յունական Հայաստանի մէջ կամ անոր սահմանակից էր: Ասկէ զատ Մամիկոնեանք աւելի սերտ կերպով յարած էին Բիւզանդիոնի քան նախարարական որ և է ուրիշ տուն: Անոնք հաւատարիմ մնացին կայսրերուն և յաւատեօրէն պայքարեցան Պարսից և յետոյ Արաբացոց դէմ:

Բիւզանդիոնի Հերակլ կայսեր օրերուն, 620 ին, կը յիշուին հայագունդեր որոնք Փիլիպիայէն (հաւանաբար այժմու Ֆիլիպէն), Ագրիանուպոլիս (Էսիրէն) փոխադրուեցան: Կը հաւատարմի որ անոնք Լևոն Ա. կայսեր օրերուն, 457-474, Հայաստանէն Թրակիա բերուած և Փիլիպիա հաստատուած հայ ազնուականներու ցեղէն էին:

Բիւզանդիոնի կայսրերը միայն զինուորական նպատակներով չէին զաղթեցնէր հայերը իրենց բնավայրէն, այլ սկսան զանոնք իբր աղանդաւորներ ալ, զրդուած օրթոտոքս եկեղեցիէն, մեծազանգուած Հայաստանէն հանելով Թրակիա բերել: Սակայն այս անգամ այս նորանշան գաղթականները տունով կ'արտադրուէին: «Ը. զարու կիսուն, կը գրէ Թէոփանոս պատմիչը, կոստանդին կոփրոնիմոս կայսրը

(1) Պատ. Սեբէոսի եպ. ի շերակն: Թիֆլիս. 1912, էջ 82-83:

(741-755), Մելիտանէէն (Մալաթիա) եւ Թէոդոսուպոլսէն (Կարին), բաւական հոծ թուով պապիկեան հայեր ու ասորիներ փոխադրել կուտայ Կ. Պոլիս եւ Թրակիոյ հիւսիսային կողմերը: Բիւզանդիոնի հայերը ժամանակի ընթացքին կը ձուլուին մեծազանգուած բաղմութեան մէջ, իսկ ի Թրակիա գտնուածները կը ձեռնարկեն իւրենց առաքելական գործին ու կը ցրուին Մակեդոնիա, Պոնա, Տալմացիա, մինչեւ հիւսիսային Իտալիա, եւ ծնունդ կուտան զանազան յորջորջումներով աղանդներու. Գաթարներու, Ալբիգեաններու, Վալտէզներու եւ Պուլկարիոյ Բողոքոգներուն (Պուկոմիլ): 778 թ. գաղթականական նոր զանգուած մը Հայաստանի հարաւային կողմերէն կուգայ հաստատուելու Թրակիոյ մէջ⁽¹⁾: Պէտք է մոռնալ նաեւ հայազգի Թէոդորա Ա. կայսրուհին (850-867) որ մասնաւորաբար 853ին սկսաւ հալածել հայ Պողոմիլ կամ Պոկոմիլ կոչուած աղանդաւորները, մանաւանդ Մանիքեանք որոնք մեծ խումբերով իրենց բնավայրերէն հանելով Թրակիա բերաւ հաստատուելու: Dr. E. Tachella կ'ըսէ. «Երկար ժամանակ հալածուելէ վերջ (853-856) վերջապէս ստիպուեցաւ (Թէոդորա) Պուլկարիա զաղթել տալ (Պոկոմիլները կամ Պապիկները) որոնք մնացին մինչեւ որ ժէ. զարուն կաթոլիկ եղան»⁽²⁾: Բրոֆ. Եօրտան Խվանով իր մէկ հրատարակութեան մէջ⁽³⁾ պատմական սա տողերը կուտայ. «Պապիկեան առաքելութիւնը Պորիս իշխանին զրկուած է

թէ չէ, չենք զիտեր, բայց Պետրոս Սիւրիլիացի, որպէսզի զայն տեղեակ պահէ, նամակ գրած է պուլկար արքեպիսկոպոսին, կցելով տեսութիւն մը պապիկեան վարդապետութեան մասին, որ այժմ աղանդին վրայ ուսումնասիրութեան համար գլխաւոր աղբիւրներէն մէկն է: Նոյն իսկ կարելի է հայ Պապիկեանց ղէպի Պուլկարիա առաքելութեան մասին յիշել Նիկողայոս պապին խօսքերը ուղղուած իշխան Պորիսի 866 ին»:

«Ձեր հայրենիքին մէջ եկած են զանազան վայրերէ քրիստոնէական, ինչպէս Յոյներ, Հայեր եւ ուրիշ այլ բաներ»: Շատ հաւանական է որ հոս խօսքը հայ Պապիկեաններուն մասին չէ, այլ պարզապէս հայ միաբնակիւններու համար: Եւ սակայն ունինք ուրիշ աւելի վստահելի ապացոյց Մանիքէութեան (պապիկեանութեան) տարածման Պուլկարաց մէջ այն ատենները, մասնաւորապէս Սարկանայի նամակը Ստեփանոս պապին ուղղուած, 870 թուականին:

«Պոկոմիլեան աղանդին տարածումը առանձնապէս զիւրացած է շնորհիւ հայ եւ սիրիական գաղութներուն, զորս Բիւզանդիոն տեղափոխած՝ հեռացուցած է քանիցս Թրակիա եւ Ֆիլիպլի չրջանը: Դեռ Յար Սիւմէոնի ժամանակ անոնց մէկ մասը մնաց պուլկար իշխանութեան երկրամասին մէջ: Գաղթականութեան մէկ խումբը միաբնակներ էին, իսկ միւսները՝ պապիկեաններ, մեծազաններ եւ ջերմ պատկերամարտներ: Թրակիոյ մէջ համաճարակի տարածումէն (746-747) ինը տարի յետոյ, այն է 755ին, կ'ըսէ Թէոֆան, Կոստանդին (Կոփրոնիմոս) կայսրը Թրակիա փոխադրեց Սիւրիացիներ եւ Հայեր, զորս հանեց Թէոդոսուպոլսէն (Էրզրում) եւ Մելիտանայէն (Մալաթիա) եւ որոնցմէ տարածուեցաւ պապիկեանց հերետիկոսութիւնը: Կոփրոնիմոսի յաջորդը Լեւոն Դ. Սաղարը, Թրակիա բերաւ 778 թուին նոր գաղթականներ Գերմանիկէն (Մարաշ): Պապիկեաններ զետնուած են նաեւ Կ. Պոլսոյ մէջ: 813 թուին, երբ Քրիմ կ'արշաւէր Թրակիա եւ կ'ուղղուէր դէպի բիւզանդական մայրաքաղաքը, այն տեղի պապիկեաններ համարձակեցան յեղափոխութիւն յարուցանել Օրթոտոքս հոգեւորականութեան դէմ եւ

(1) Փ. Պոլսոյ Հայ Դաղ. Ենգումը: Երուանդ եպ. Փէրտաճեան: Տպ. Նոր Տառ Փ. Պոլիս էջ 23: Հեղինակը օգտուած է Պ. Մարթեանի յօդուածէն. Արարս 1928 թիւ 119:

(2) Le Museon et la revue des Religions N° 1, 2, 3, 1897. Les Arméniens Pauliciens et les modernes Bulgares catholiques de la Philippoplitén.— Հեղինակը կ'ենթադրէ որ հայ Պապիկեանք որոնք Թրակիա գաղթեցուցան, կը պատկանին վանանդ հաստատուած վրդերնորդի առաջնորդութեամբ Պուլկար կամ վրանդ ժողովուրդին, որոնց մասին Մ. Խորենացի կը յիշէ: Ասիկա միայն ենթադրութիւն մըն է զուրիք ունէ գիտական ապացոյցէ:

(3) «Պոկոմիլեան գրքերն ու հերետիկները» (Պուլկարներէն) ճրատ. ի Սոֆիա Պուլկար գիտական ակադեմիայէն 1925 ին:

ծաղրել Ս. Ասատուածածնի պատկերը:»⁽¹⁾

Թէոդորայէն առաջ «Հայազգի Լեւոն Ե. (813-820) օրով ալ Պաւղիկեաններ տեղահանուած են»⁽²⁾ և Թրակիա բերուած, և անոնց յարաճուն տարածումը ու պաւղիկեան քարոզչութիւնները մեծահամբաւ եղան: Պաւղիկեանները «853-856 թուականներուն հայ տղանդաւորները յաջողած էին իրենց դաւանանքներով խմորել բնիկ ժողովուրդը և իրենց հախն ունենալ պատուական յոյժ մը: Անոնք ոչ միայն օրթոտոքս եկեղեցւոյ ղէմ ծառայած էին այլ և չէին ուզեր ճանչնալ մարմնաւոր ոչ մէկ իշխանութիւն: Թէոդորա կայսրուհին խնամակալութեան օրով, յուսահատ կոչուներէ վերջ, յոյն բանակները հաղիւ կը յաջողին Պաւղիկեաններու ոյժը խորտակել:»

«Թ. դարու վախճանին կամ Ժ. ըսկիզբները, կը թուի թէ աղանդաւորներու ցանած որոմները չափէն աւելի բեղմնաւորուած էին: Յովհաննէս եկղարք վտանգի ահազանքը կը հնչեցնէ և մարմնաւոր իշխանութեան ուշադրութիւնը կը հրաւիրէ: Յար Սիմէոն, Բիւզանդացիներուն հետ կոտոր բռնուած ըլլալով, եպիսկոպոսին իրաւացի մտահոգութիւններուն կարեւորութիւն չ'ընծայեր:»⁽³⁾

Պուլկարաց Յար Սիմէոն Վելիքի (մեծ) երկրորդ կինը քոյրն էր Գէորգ Սուրբաբալի անուն իշխանի մը որուն համար կ'ըսեն թէ հայ էր: Եթէ այո՛, անունէն դատելով վրացի հայ մը եղած ըլլալու է: Յար Սիմէոնի մահէն վերջ անոր յաջորդեց Յար Բեթէր: Բեթէր օրդին էր Յար Սիմէոնի և անոր երկրորդ կնոջ, որ, ինչպէս ըսի, քոյրն էր Գէորգ Սուրբաբալի: Բեթէր խաղաղասէր թագաւոր մը եղաւ. հազիւ զահ բարձրացած՝ իւր մօրեղբայրը Գէորգ Սուրբաբալին և Գալոքիտէ անուն կրօնաւոր մը զրկեց Բիւզանդիոն, որպէսզի մեծանոսի արքունիքէն իրեն կին մը բերեն: Այսպէս խնամիրական կապերով կապուելով Բեթէր յուսաց խաղաղութիւնը տեւականացնել և

յաջողեցաւ ալ, 40 տարի խաղաղ պահելով իր երկիրը: Գէորգ Սուրբաբալի յաջողեցաւ մեծանոսի արքունիքէն Մարիանէ անուն իշխանուհին կնութեան բերել Յար Բեթէրին: Պուլկարաց այս Աշոտ Ողորմածը մեռաւ 968ին:

Տարի մը վերջ Բիւզանդիոնի գահը բարձրացաւ Նիկիփորի յաջորդ Յովհաննէս Չմշկիկ (Կիւր Ժան), որ հայ ծագում ունէր: «Յովհաննէս Չմշկիկ կայսրը (969) անսալով Անտիոքի պատրիարք՝ հայազգի Թէոդորոսի թեմապետներուն, Արեւելքը Մանիքեցիներէ մաքրելու առաջադրութեամբ, 970 թուականին Կ. Պոլսի կը փոխադրէ բազմաթիւ Հայեր:»⁽¹⁾

«Չմշկիկ ոչ այնքան միանձնուն և իր մեծարանքներուն առարկայ դարձող պատրիարքը զոհացնելու նպատակաւ կատարեց այդ տեղափոխութիւնը որքան քաղաքական պատճառներով: Պաւղիկեանները Հայաստան արշաւող Սարակինոսներու կ'օգնէին և կը դժուարացնէին Յոյներուն գործը: Միւս կողմէ կայսրութեան արեւմտեան սահմանները, Դանուբէն ասդին, ապահով վիճակ չունէին. բարբարոսները, մանաւանդ Պորիսի հայրենակիցները, որոնք չէին կրնար մոռնալ իրենց հայրենիքին անշքացումը, 970 թուին կը յարձակէին կայսերական գաւառներուն վրայ ու կ'արշաւէին: Հայ Պաւղիկեանները քաղաքական զօրաւոր ազդակ էին, յանդուգն և քաջ մարտիկներ, զանազան բերդերու և ամուր վայրերու, առաւելապէս Կ. Պոլսոյ և անոր շրջակայքը զետեղուած, զօրաւոր թուամբ մըն էին արշաւող թշնամի հոսանքներուն ղէմ:»⁽²⁾

(1)

Յ. ՔիլիՏՏԱՆ

(Շարունակիլի)

(1) Հայկարան Գէորգ-Մեսրոպի, 1931, Սօֆիա, էջ 45-47:

(2) Փ. Պոլսոյ Հայ Գաղ. նազուր, Եր. եպոս. Փէրասհեան, Փ. Պոլս, 1929, էջ 23:

(3) Անդ, էջ 25

(1) Dr. E. Tachelle, Հրատ. Պուլկ. Կրթ. Նախ. Սօֆիա, էջ 104:

(2) Հայր Կերէն Սոմժոնի Պուլկարաց Պատմութիւնը, Ֆրանսերէն լեզուով: